

HARJA

Nr. 1 1973

Introduktion

Et foreningsskrift har stået på Harja's ønskeseddel siden foreningens start for to år siden. Planerne gik i første omgang ud på, at udgive et medlemsblad som skulle udkomme månedligt, eller i hvert fald flere gange årligt. I erkendelse af at dette ville medføre et stort redaktionelt arbejdspress, samt med formodningen om, at et medlemsblad meget let kunne blive for overfladisk, blev planerne ændret derhen, at vi i stedet for et medlemsblad skulle udgive et årsskrift. Vi stod altså stadig med en fast tidsplan, som kunne blive svær at overholde, f.eks. hvis der opstod mangel på stof, ligesom et hensyn til foreningens økonomiske formåen også måtte tages.

For at imødegå disse vanskeligheder besluttedes det, at udgive skriftet periodisk. Skriftet er altså ikke noget årsskrift, selvom udgivelse een gang årligt vil blive tilstræbt. Modsat kan man godt tænke sig skriftet udgivet mere end een gang årligt, hvis særlige forhold gør sig gældende, f.eks. hvis der er rigeligt med stof, eller hvis vi får en enkelt artikel af et omfang og en karakter, som berettiger til udgivelse, idet der således bliver tale om et skrift kun omfattende een artikel.

Meningen med skriftet er at give medlemmerne mulighed for at publicere resultaterne af deres arbejder. Der kan være tale om beretninger om arkæologiske fund eller udgravninger, fremsættelse af betragtninger eller teorier eller om artikler af mere sammenfattende karakter.

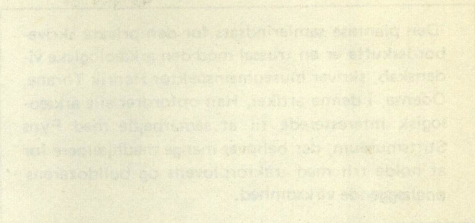
Med dette for øje er skriftet opstået, men forfattere udenfor medlemmernes kreds vil, som det er tilfældet i dette første skrift, kunne være repræsenteret. Jeg vil gerne her rette en tak til museumsinspektørerne H. Thrane og F. Grandt-Nielsen, der ligesom forfatterne indenfor medlemmernes kreds, med de gode artikler, har givet vort første skrift det saglige præg, som jeg håber må blive kendetegnet for en forhåbentlig ubrudt række af skrifter, udgivet af Harja - arkæologisk forening.

Anders Jæger.

Forsideillustration:

Dobbeltkonisk lerkar og ornamenteret skulderkar.

**Fund fra Sarup-bopladsen, yngre stenalder.
(foto:- Karin Munk, Aarhus).**

Indhold

Henrik Thrane:

Amatøren i dagens arkæologi side 2

Jørgen Holm og Flemming Rieck:

Status over Fyns senglacialtid side 4

Finn Grandt-Nielsen:

Historisk arkæologi i Odense side 7

Hans-Henrik Meyer:

**En "byarkæolog" efterlyser
kolleger** side 14

Eric Jørgensen:

**Stonehenge - bronzealderens
gigantmonument** side 16

Leif Lunn:

Kønsrollemønstret i bronzealderens side 20

Ebbe Hædersdal:

**Danmarks middelalderlige
borganlæg** side 23

Ole Rasmussen:

Den arkæologiske "Sensation" side 29

Amatøren i dagens arkæologi

-Den planløse samlerindsats for den private skrivebordsskuffe er en trussel mod den arkæologiske videnskab, skriver museumsinspektør Henrik Thrane, Odense, i denne artikel. Han opfordrer alle arkæologisk interesserede til at samarbejde med Fyns Stiftsmuseum, der behøver mange medhjælpere for at holde trit med traktorlovens og bulldozerens ødelæggende virksomhed.

En længere introduktion til arkæologiens metoder kan der ikke blive plads til i denne omgang, et par lettilgængelige behandlinger er anført sidst i artiklen, så læserne kan orientere sig nærmere. Her vil jeg hellere sige lidt om amatørarkæologernes rolle i den arkæologiske videnskab.

De første arkæologer var amatørerne, det var herremænd, som ikke rigtig vidste, hvad de skulle tage sig til i deres megen fritid. I England var det i 1700-tallet en yndet week-end fornøjelse at lade gravhøje udgrave i muntert selskab og naturligvis med kraftig deltagelse af menige graverkarle. Herhjemme har vi haft den samme tendens, f.eks. på Hvedholm. Den dygtigste af disse herremændsamatører var utvivlsomt kammerherren på Broholm, som drev sin interesse med helt professionel dygtighed og da også i samarbejde med "rigtige" arkæologer. Andre var mere interesseret i at samle oldsager, kerede sig mindre om hvorfra de stammede eller hvordan de var fundet. Den "hvide doktor" er et typisk eksempel på den aldeles ukritiske - og idag totalt ubrugelige - indsamling af pæne ting (Fynske Minder 1971). Hans konkurrent Vedel Simonsen, tilvejebragte en langt bedre samling, fordi han også prøvede at få lidt oplysninger med tingene.

Senere blev arkæologiinteressen udbredt i videre kredse, først var det velhavende bor-

gerlige, som med liv og sjæl samlede og udgravede - tænk på de to Mikkelsen'er fra Svaneapoteket i Odense. De købte meget fra andre samlere og findere og brugte mange penge på deres hobby. Hvis man idag skal samle tilsvarende samlinger, kræves der også en fed tegnebog, men oldsager er også et godt investeringsobjekt, prisen stiger støt. Samlere som konsul Jepsen, Herning og læge Ehlert i Bogense har mindre formuer i deres samlinger.

Denne samlermani har rent videnskabeligt ikke nogen større interesse eller betydning idag. Den havde det for 100 år siden og længere tilbage, men idag burde samlere hellere kaste sig over frimærker eller malerier som er lige så gode investeringsobjekter. Man skader ingen videnskab ved at samle disse ting. Det gør man derimod, når samlerinteressen bliver til en lidenskab, så man begynder at grave tingene op eller lader andre gøre det, måske overtræder de urgamle bestemmelser om Danefæ for at sikre sig spændende fund, som ingen andre må se.

Så havner man nemt i et, desværre ikke ganske lille, selskab af folk, som skaffer sig deres ting på uhæderlig måde - ubekymret om, at tingene måske er smuglet over landegrænser eller gravet ulovligt frem. (Se Fortid og Nutid s.710, o.f.).

Der er noget umoralsk i, at man kan sjakre med et kulturhistorisk kildemateriale (som burde være vor fælles ejendom) ganske som om det var øldåser eller kød. Det er jo dog vidnesbyrd om vor fælles fortid man dels tjener penge på - f.eks. solgte en lærer i Odense sin samling for at supplere sin pension - dels forringer man videnskabeligt grundmateriale. Tænk også på, at vi ikke er de eneste

mennesker her på jorden. Der kommer forhåbentlig generationer efter vores, og de skal vel ikke præsenteres for et ryddet bord?

Hvert enkelt fund bidrager med en eller anden oplysning til det billede af vor oldtids kulturforhold, som arkæologien gerne vil rekonstruere. Hver gang et fund sælges uden at alle oplysningerne kommer med, hver gang et fund ødelægges ved hovedrengøringen derhjemme, hver gang maskinerne dozer kulturlag væk uden at nogen får noget at vide, hver gang en samler dør uden at have katalogiseret og nummereret sin samling og sikret dens fortsatte eksistens, hver gang den slags sker, bliver vor mulighed for at få billedet komplet mindre. Det pinlige ved arkæologiske fund er jo, at de kan ikke erstattes, når de går i stykker eller forsvinder. Man kan ikke gå hen på posthuset og købe en ny urne fra en bestemt grav, når den originale smadres. Det er et helt fundamentalt forhold, som alle, der beskæftiger sig med arkæologi må betænke. Når det er sivet ind, forstår man bedre, hvorfor arkæologerne helst vil have tingene på museum, hvorfor de gerne vil have at vide, når der findes noget, hvorfor de gerne vil registrere de forskellige amatørers fund. Det er fordi museerne er de bedste arkiver og opbevaringssteder for den arkæologiske videnskabs grundmateriale - fundene og oplysningerne om dem.

Selvfølgelig er det sjovt at have sine "egne" pladser, som andre amatører ikke kender, men det er en helt uvidenskabelig indstilling. Indenfor videnskaben bør der herske total åbenhed. Det er fjollet og dumt, når man f.eks. kommer ud på en boplads i Neverkær og kun kan finde afslag, fordi der har været en eller flere amatører og samlet alle redskaberne og de pæne ting op. Ingen aner, hvem det er, eller hvor tingene er. Ad åre dukker de sikkert op i antikvitetsforretninger som, videnskabeligt set, værdiløst stof.

Men også idag kan amatøreren spille en rolle indenfor arkæologien, ja faktisk har vi mere brug for ham end nogensinde før. Blot må vi idag stille krav om ærlighed, åbenhed, samarbejde og vilje til at udføre et ordentligt stykke arbejde. Amatøren må gå ind i et samarbejde med museerne, sådan at hans arbejde frembringer noget, der er direkte videnskabeligt brugbart.

Som jeg fremhævede her i efteråret, kan amatørarkæologen komme direkte med i det arkæologiske feltarbejde ved at deltage i det eftersøgningsarbejde, som har lang tradition her i landet, nemlig overfladeopsamlinger og overvågning af bestemte områder. At meget udgravningsarbejde også kan udføres af amatører, skal blot nævnes, det kræver nok en lidt nærmere behandling ved lejlighed, for det er ikke enhver opgave, en amatørarkæolog kan løse. Ved et samvittighedsfuldt indsamlingsarbejde i marken - i et snævert samarbejde med museerne - kan amatørerne deltage i det store arbejde med at sikre det arkæologiske grundstof mod undergang. Den planløse samlerindsats for den private skrivebordsskuffe er en trussel mod den arkæologiske videnskab, en direkte modarbejdning. Det må dog være mere spændende at være med i et videnskabeligt, fornuftigt arbejde. Hvis De overhovedet har nogen dybere interesse for Deres lands og Deres egns fortid, så ses vi nok i marken eller på museet. Der er brug for mange medhjælpere, hvis vi skal holde trit med traktorplovens og bulldozerens ødelæggende virksomhed.

LÆSNING:

P. Kjærums: Fortiden til revision, 1959
10 års udgravninger, Nationalmuseet, 1959
Politikens Håndbøger: Jeg ser på oldsager, Med arkæologen Danmark rundt, Fortid og Nutid, bd. XXXIV hæfte 7 (i trykken) H. Thrane, Bebyggelsesarkæologi.

Status over Fyns seneglacialtid

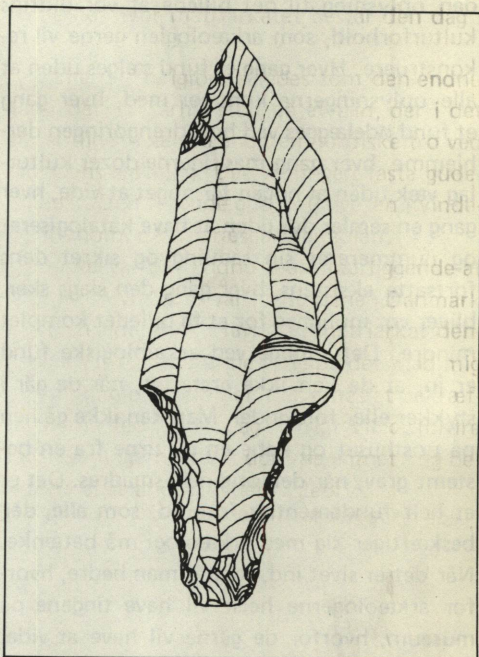
Jagten på rensdyrjægernes bopladser er gået ind på Fyn. Herom beretter de to arkæologistuderende ved Århus Universitet, Jørgen Holm og Flemming Rieck. - Hamburg - og Ahrensburgkulturens bopladser må også kunne findes på Fyn, mener de, og opfordrer amatørarkæologerne til at deltage i jagten.

I seneglacialtiden mellem ca. 13000 og 8300 f.v.t. var Fyn ikke en ø, men en del af et større fastland, som mod syd hang sammen med Tyskland, mod vest med England og mod øst med Skåne. Nordkysten lå ikke ved Bogense og Hindsholm, men mindst et hundrede kilometer nordligere.

Indtil slutningen af tresserne kendtes kun ganske få fund fra Fyns seneglacialtid, bl.a. enkelte gevirstykker og knogler af rensdyr, bison, kæmpehjort, vildhest og elsdyr. Rensdyrjægernes redskaber og våben kunne hurtigt opregnes: to rentakslagvåben, det ene gravet op ved Løgeskov, det andet fisket op af Odense Kanal, desuden en mærkværdig dobbeltradede harpun, ligeledes af rentak, som nogle fiskere fik i garnet i Tønnæs vig ved Føns. Den har i mange år været en gåde i dansk stenaldersforskning, man har hverken her eller i udlandet kunnet finde en parallel. Den har dog nogen lighed med en - omend langt mindre - nylig publiceret harpun fra Skellingsted Bro, Sjælland.

Desuden kendte man sidst i tresserne 4 løsfundne skaftungepile fra Fyn. Hertil kom en halv snes enradede stortandede harpuner, der dels kan stamme fra seneglacialtid, dels fra helt tidlig skovtid - fra allerældste fase af maglemosekulturen.

Kort før årtiskiftet fandt overpostbud Anders Jæger, Bogense ved Bro på Nordfyn

Skaftungepil. Ommels Hoved, Ærø. (1:1)

den første seneglaciale boplads (Bro I) vest for Storebælt. Det inspirerede til et vældigt opsving i udforskningen af perioden. Omfattende, systematiske rekonstrueringer blev iværksat. Vi behøvede ikke at gå mere end 200 m syd for den første boplads for at finde den næste (Bro II). Begge ligger på små sandede terrasser eller "hylder" hævet 7-8 m over dalbunden. Pladserne er så små og oldsagerne så få, at der sikkert kun er tale om rasteplasser, hvor istidsfolket har opholdt sig et enkelt døgn. Bro I er tilsyneladende færdigudgravet, på Bro II mangler vi at undersøge ca. 50%. Den geologiske stratigrafi

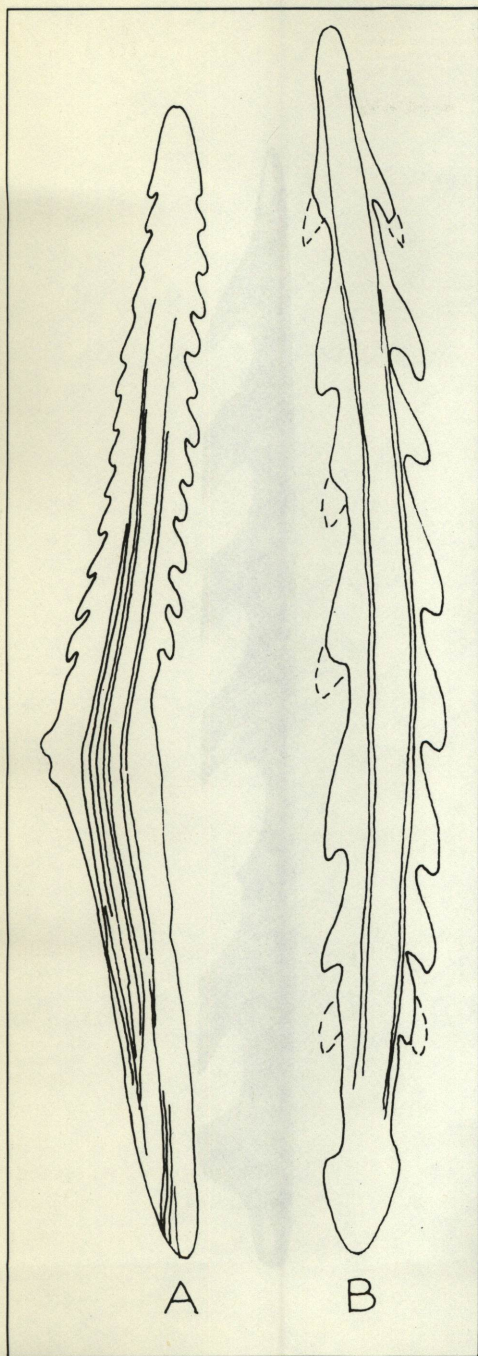
Toradede harpuner. A) Tønnæs Vig, Fyn (1:3). B) Skellingsted Bro, Sjælland. (1:1)

er begge steder stærkt præget og forstyrret af arktiske jordflydningsprocesser, så om egentlige kulturlag er der ikke tale. Der er hverken fundet spor af boliger, ildsteder eller oldsager af organisk materiale. Vi har kun flintsagerne at støtte os til: for hver plads et par tusinde stk. flintaffald og en halv snes skaftungepile. Medens der type-mæssigt er stor lighed mellem oldsagerne fra de to lokaliteter, er der talmæssigt en markant forskel i forholdet mellem de øvrige typer, skraber og stikler: på Bro I er der flere stikler end skraber, på Bro II er der kun halvt så mange stikler som skraber.

Rekognosceringerne udstræktes. I foråret 1972 fandt vi to sen-glaciale bopladser i Ejby Mose. De ligger kun godt 100 m fra hinanden. Den ene har givet 2 skaftungepile, den anden 4, hvoraf een er omdannet til midtstikkel. Desuden fandtes i en anden del af mosens 1 "løs" pil.

Det skal i denne forbindelse fortælles, at der tidligere i Ejby Mose er fundet 2 rentarker - den ene dateret til sen-glacialtidens slutfase, yngre dryas - og 1 enradet stortandet harpun med våbenskjoldformet basis, et træk som peger mod Ahrensburgkulturens harpuner. Den er fundet et par hundrede meter fra de to bopladser.

I 1971 fortalte museumsassistent Claus Madsen, at han lå inde med 14 skaftungepile af sen-glacial karakter og tilføjede henkastet, at der lå 64 mere på museet i Marstal. De var allesammen fundet på stranden på Ommeles Hoved, Ærø. I samarbejde med Langelands Museum er der her foretaget to undersøgelser, hvorved det totale antal af pile er nået op på 90. Desværre lå alle oldsagerne på se-

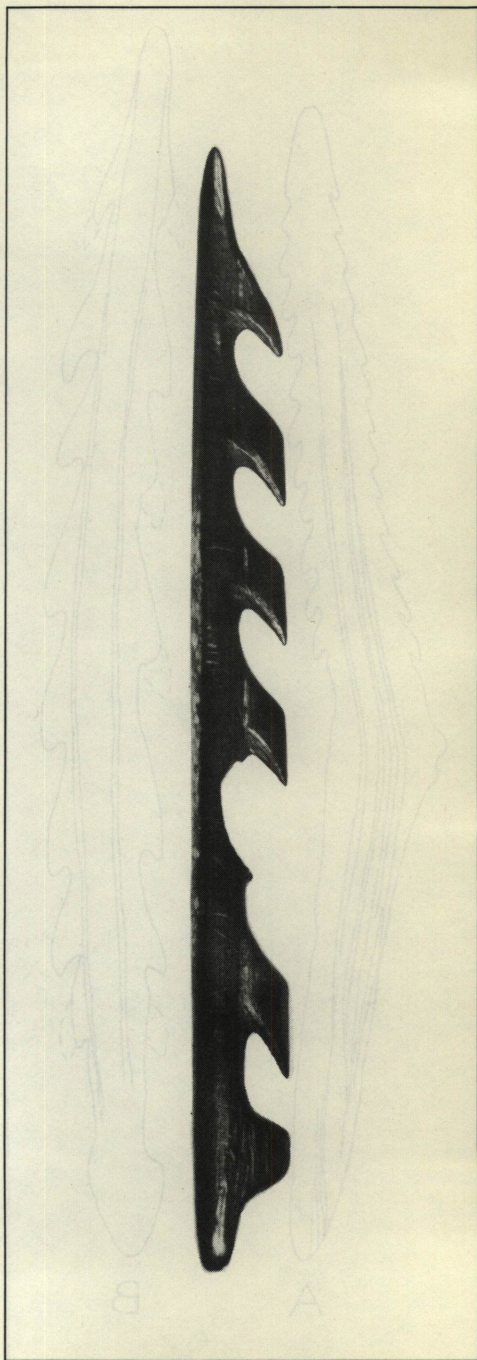
kundært leje, enten i strandkanten eller inde-sluttet i et lag af saltvandsdynd, her blandet op med enkelte redskaber fra yngre stenal- ders midte.

Der er på stedet kun fundet ganske få flintafslag, langt fra nok til at man kan tale om en boplads. Vi må således stå over for noget nyt: et depot, et massivt lager af skaft- tungepile - eller en speciel form for jagt- eller fangstplads, en "kill-site" (-se dette fund nær- mere beskrevet i Fynske Minder 1972).

Antallet af enkeltfundne skafttungepile er også - ved rekognosceringer og besøg på mu- seer og hos privatsamlere - væsentligt forøget. Ialt kendes der nu 19 fra den fynske øgruppe.

Jagten vil blive fortsat og udstrakt både i tid og rum. Hamburg- og Ahrensburgkultu- rens bopladser må også kunne findes på Fyn.

Vil I være med?

Stortandet harpun. Ølsted Mose. (1:3)

Historisk arkæologi i Odense

Forskningen er kun på begyndelsesstadiet, og desværre er det meste af centrum blevet totalt saneret, gennemgravet og undermineret af parkeringsanlæg, skriver museumsinspektør Finn Grandt-Nielsen, Møntergården, i denne artikel.

“Historisk arkæologi” - ordene lyder som en selvmodsigelse. Er det overhovedet nødvendigt, at udgrave ting fra perioder, hvorfra vi har skriftlig overlevering?

Historieskrivningens kilder, dokumenterne, stammer imidlertid væsentligst fra lokale og centrale myndigheders administrationsarkiver, der var til praktisk brug. Vil man vide mere om et menneskes eller en befolknings tilværelse end kirken, skattevæsenet, retsvæsenet, udskrivningsvæsenet o.s.v. har interesseret sig for, må man ty til materielle levn.

Er man interesseret i at kunne gengive og forklare dagligdagen for blot et par hundrede år siden, må man søge hovedparten af kulturens elementer under jorden; hvis de da ikke for længst er brændt, omsmeltet eller rådneth bort.

De historiske arkæologer har ligesom de forskere, der beskæftiger sig med forhistorien, kastet sig over adskillige specialeminer. Nogle undersøger byer, landsbyer og gårde, andre voldsteder, kirker og klostre eller veje, broer, skibe og industrianlæg.

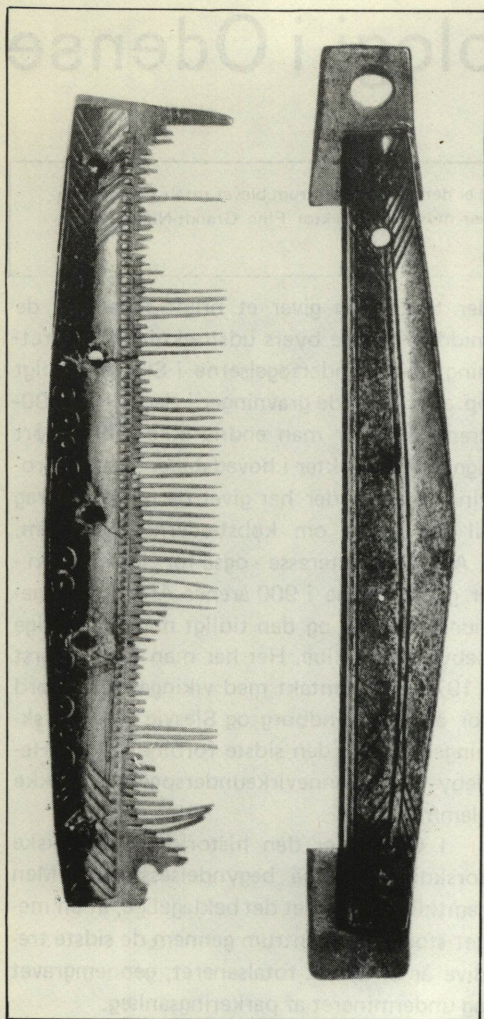
I de seneste årtier har interessen især været stærkt stigende for større udgravninger i de ældste byer. Der har dog allerede gennem den seneste menneskealder været gjort betydelige indsamlingsarbejder, når man ved grundgravninger og vejarbejder er trængt ned i byernes undergrund. Mest betydningsfulde er iagttagelserne fra København og Lund. Her er der beskrevet i hundredevis af detaljer,

der tilsammen giver et bredt billede af de middelalderlige byers udstrækning og indretning. Mens undersøgelserne i Skåne er fulgt op af storstilede gravninger i flader fra 1000-årenes by, har man endnu ikke gennemført lignende projekter i hovedstaden. Det er provinsens byer, der har givet de nyeste bidrag til vor viden om købstædernes barndom.

Af største interesse - også for righistorien - er gravningerne i 900-årenes Århus, vikingetidens Viborg og den tidligt middelalderlige bebyggelse i Ribe. Her har man iøvrigt først i 1972 fået kontakt med vikingebyen - nord for åen. I Svendborg og Slesvig tager forskningen fart - i den sidste forbindelse må Hebeby- og Dannevirkeundersøgelserne ikke glemmes.

I Odense er den historisk-arkæologiske forskning kun på begyndelsesstadiet. Men samtidig er der sket det beklagelige, at en meget stor del af centrum gennem de sidste tredivede år er blevet totalsaneret, gennemgravet og undermineret af parkeringsanlæg.

Da bygningerne langs vestsiden af Skomagerstræde blev fornyet omkring århundredeskiftet, blev der gjort enkelte iagttagelser både i strædet og på den nærmeste del af Albaniørnv. Her blev undersøgelserne fortsat af Erling Albrechtsen i 1956. Herudover er der foretaget vigtige undersøgelser af Sct. Knuds Kirke og Kloster samt i den vikingekaserne, der på grund af et klosteranlæg fra 1100-årene nu bærer navnet Nonnebakken i stedet for det oprindelige navn Borg.

Redekam fra det nederste gadelag i Skomagerstræde og kam-etui fra en grube i bundlaget på hjørnet af Skomagerstræde og Overgade.

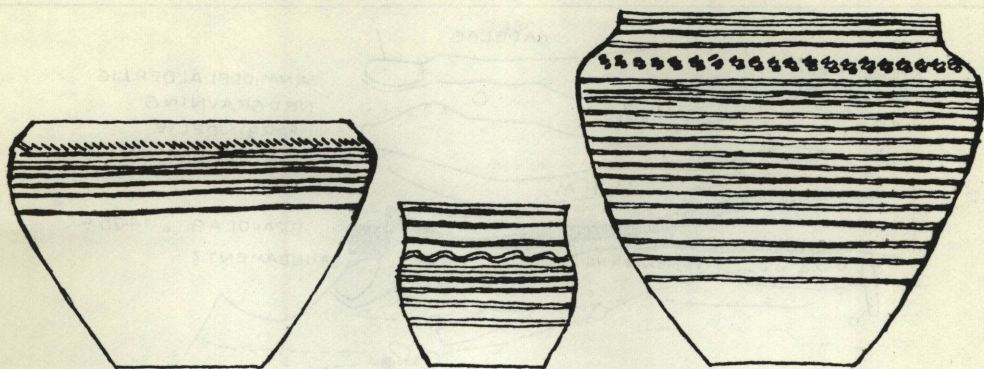
Kamme var en almindelig brugsting, hvis udsmykning og udførelse varierede relativt hurtigt. Disse må på grund af ligheder med kamme fra Lund og byerne på den anden side af Østersøen dateres til 1000-årenes anden halvdel. 1:1. Fot. W. Bendtsen.

Byens navn er i de ældste historiske kilder tydeligt afledt af betegnelsen "Odins vi", det vil sige den hedenske gud Odins helligdom. Man må altså forestille sig, at der her har været et sted, hvor befolkningen har haft en Odinkult - muligvis et religiøst samlingssted for en større del af Fyn?

Det ældste skriftlige vidnesbyrd, der nævner Odense, er et tysk brev fra året 988. Det handler om religiøse forhold, efter at kristendommen er kommet til landet. I dokumentet nævnes fire tyske præster, der er blevet udnævnt til biskopper i danske byer, og som derfor får nogle særrettigheder af den tyske kejser. Om nogen af disse missionærer nogensinde har virket her er dog tvivlsomt. I Odense synes der først at være et bispesæde omkring 1020. Byen nævnes ikke i et tilsvarende brev fra 965. Her optræder kun Slesvig, Ribe og Århus. Måske kan man være så dristig at forestille sig, at Odense først er blevet almindelig kendt og har vundet større betydning i mellemtiden?

Fra slutningen af 900-årene kendes indtil videre med sikkerhed kun vikingeborgen. På dens område er fundet tre sølvskatte med smykker og mønter, der måske kan dateres til tiden 980-90. Borgens ringvold ligner i størrelse og opbygning den på Fyrkat. Men der er, ved Olaf Olsens gravninger i de senere år, ikke fundet overbevisende spor efter de regelmæssige træhuse, der kendetegner de øvrige kaserneanlæg fra den tid. I tidsrummet ca. 1020-85 blev der slået mønt i byen. De ældste møntmesternavne tyder på, at det den gang var englændere, der var ansvarlige for dette vigtige hverv. Fra krigstiden omkring 1050 findes penninge med flere af de stridende vikingekongers og -fyrsters navne. De samme mønttyper kendes også fra Gamtofte (Toftum) nordøst for Assens.

Foruden møntmesteren og de militære ledere har kongen sikkert også haft andre em-

Rekonstruktioner af tre lerkar. Det til venstre fra omkr. 1050, de andre fra 1100-årene. Det største kar er 25 cm. højt. Karformerne og udsmykningen peger på en nær forbindelse med det østlige Danmark og egnene syd for Østersøen. De ældste skår af disse typer fra gravningen kan være fra slutningen af 900-årene.

bedsmænd i byen. Der må have været en byfoged, der tog sig af de retslige spørgsmål, der blev indbragt for bytinget - og der har nok også været et landsting på Fyn. I forbindelse med Knud den Helliges drab i den ældste Sct. Albani trækirke nævnes, at der nær ved den lå en kongsgård.

Hugo Matthiesen har i et afsnit af bogen om Odense bys historie placeret den ældste bydannelse omkring den landevej, der løb op over det langstrakte højdedrag nord for Odense Å. Lige oven for skrænten lå Sct. Albani Kirke med en begravesplads mod nordøst (nu Albani Torv). Vest for sognekirken blev byens ældste kloster grundlagt sidst i 1000-årene af engelske benediktinermunke. C. G. Schultz påviste i 1940'erne, at klosterkirken (Domkirken) har haft en forgænger af frådsten (kildekalk), hvis rester nu kun ses i krypten.

Et godt stykke mod øst, syd for hovedgaden ligger Vor Frue Kirke, hvis oprindelse er uklar, men den indeholder dog sikre bygningsrester fra 1100-årene.

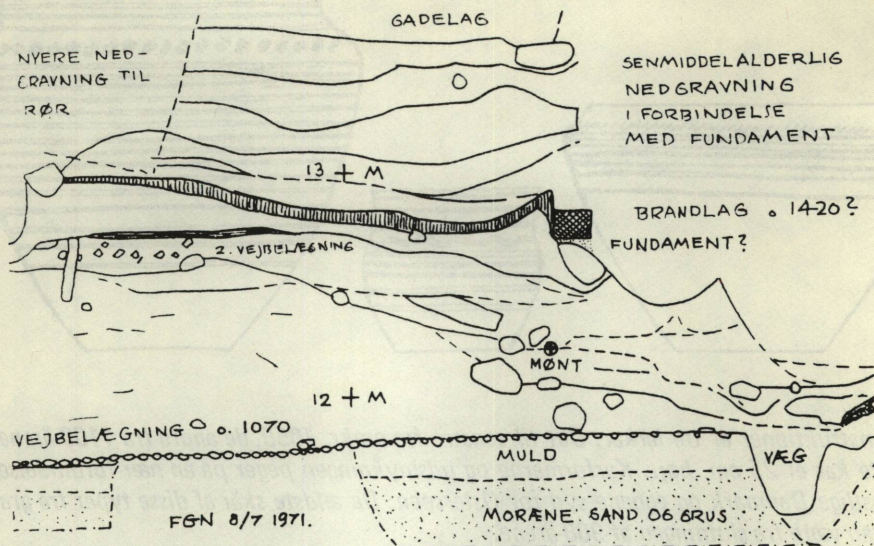
I en halvcirkel nord for hovedgaderne ligger eller lå endelig tre klostre, der alle er grundlagt i løbet af 1200-årene.

Hugo Matthiesen skrev, at man langs med gadenettet, der løber som blodårer i den indre by, kan fornemme, hvorledes bebyggelsen har afsat sig ligesom årringe med celler i en træstamme. Midtpunktet ligger på hovedgaden lige syd for Fisketorvet - hvor bytinget iøvrigt var placeret i Middelalderen.

Netop i denne karre mellem Fisketorvet og Albani Torv havde museet lejlighed til at foretage undersøgelser i somrene 1970 og 71.

Undersøgelseens første etape gik ud på at afklare historien omkring nogle senmiddelalderlige bygningsrester.

Som bekendt drejede det sig først og fremmest om en 550-årig hvælvet kælder med tilhørende rester af et to-etages stenhus. Om bygningsundersøgelserne i forhusene langs med Overgade kan man læse i Fynske Minder 1970. De skal derfor helt springes over her.

Tre snitopmålinger vinkelret på Skomagerstrædes østside. I denne ses gadelagene og kanten af bebyggelsen. På næste side ses gadebebyggelsens mange faser, samt en situation, hvor en brønd har gennembrudt de ældste lag og er ført dybt ned i morænen. Opmålt af Jørgen Nielsen og FG-N. (Se også Fynske Minder 1971).

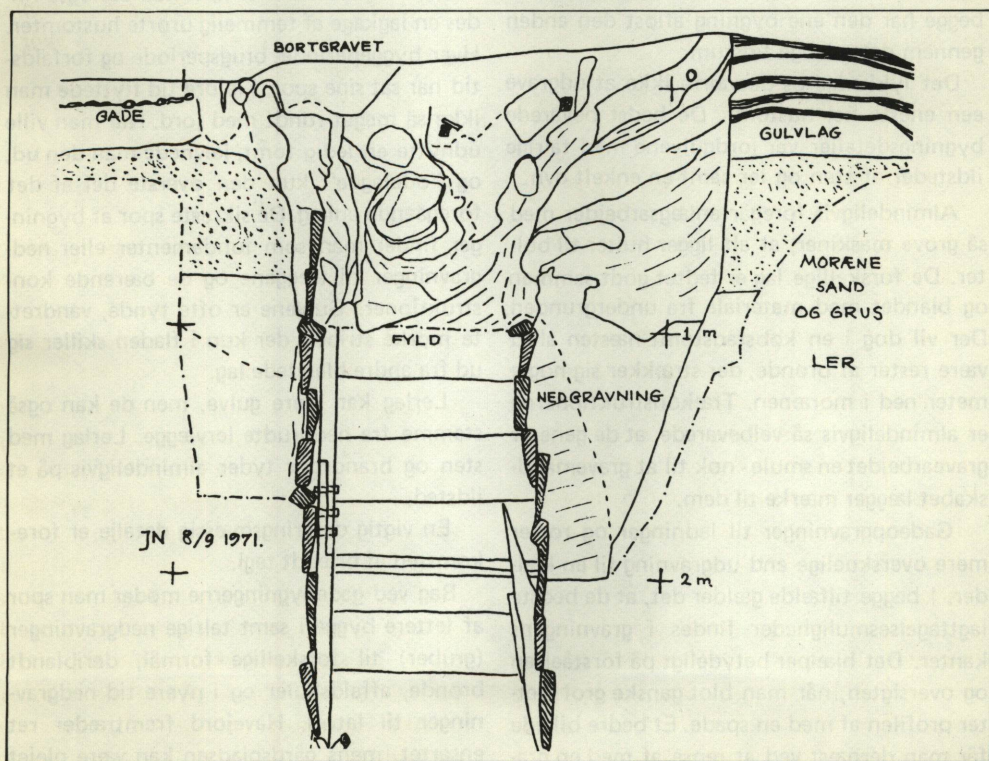
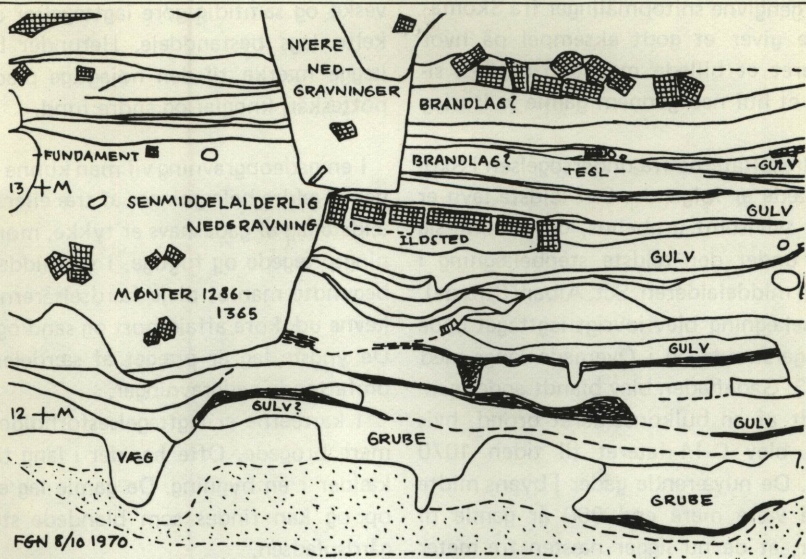
Resultaterne fra gravningerne i de tilstødende jordlag var imidlertid så lovende, at vi satte meget ind på at kunne fortsætte undersøgelserne i et område langs med Skomagerstrædes østside, hvor lagene skulle være temmelig uforstyrrede af yngre bygninger.

I 1971 kom den komplicerede bygge-flytte-fredningssag med hensyn til stenshuset i nr. 3 os til gavn, idet der på grund af vejarbejdets udsættelse blev levnet os tid til en omhyggelig fladegravning. At den arkæologiske aktivitet til gengæld blev påvirket af den populære kælderrulning, måtte vi tage med i købet.

Resultaterne fra denne gravning er behandlet i en kort oversigtsartikel i Fynske Minder 1971. Den skal ikke gentages her, men bliver alligevel kommenteret og brugt som et eksempel på en gravning i en bys

“kulturelle undergrund”.

Fundmaterialet med beskrivelser, tegninger, opmålinger og fotografier er endnu ikke gennemarbejdet. Den største fundgruppe, husdyrknoglerne, bliver bearbejdet af forskere på Zoologisk Museum i København. Den næststørste, keramikken, er ved at være færdigbehandlet på Møntergården. De øvrige materialegrupper er knap så omfattende. På grund af udgravningsstedets høje beliggenhed på morænegrus og -sand samt stedets varige bebyggelse var jordlagene temmelig tørre og formluede. Træsager var kun bevareret i de dybeste gruber, i brøndene samt i de tykke, fugtige gødningsprægede lag, der lå nederst på gaden og på gårdspladsen. Metaltingene var meget medtagne og stensagerne ret fåtallige.

De her gengivne snitopmålinger fra Skomagerstræde giver et godt eksempel på hvor kompliceret et billede man kan møde i siderne af et hul ned gennem gamle kulturlag i en by.

Hovedresultaterne fra undersøgelsen i Skomagerstræde er følgende: Det ældste levn er et noget tvivlsomt grubehus, der strakte sig lidt ind under den ældste stenbelægning i strædet (i middelalderen, Sct. Albani Stræde). Denne belægning blev iøvrigt iagttaget både i Skomagerstræde og i Overgade langs med nr. 1 og 3. Gadefladen blev blandt andet gennembrudt af en bulkonstrueret brønd, hvis træværk blev C-14-dateret til tiden 1070 ± 100 år. De nuværende gader i byens midte må altså være mere end 900 år gamle til trods for, at de nu ligger næsten tre meter over det daværende niveau. Langs med dem begge har den ene bygning afløst den anden gennem dette lange tidsrum.

Det lykkedes os desværre ikke at udgrave een eneste hel hustomt. De bedst bevarede bygningsdetaljer var jordgulvene med talrige ildsteder af sten og ler samt en enkelt ovn.

Almindeligvis foregår anlægsarbejder med så grove maskiner, at alt ligger hulter til bulter. De forskellige lag er fedtet godt sammen og blandet med materiale fra undergrunden. Der vil dog i en købstadstomt næsten altid være rester af brønde, der strækker sig nogle meter ned i morænen. Trækonstruktionerne er almindeligvis så velbevarede, at de generer gravearbejdet en smule - nok til at gravemandskabet lægger mærke til dem.

Gadeopgravninger til ledninger og rør er mere overskuelige end udgravning til en kælder. I begge tilfælde gælder det, at de bedste iagttagelsesmuligheder findes i gravningens kanter. Det hjælper betydeligt på forståelsen og oversigten, når man blot ganske groft retter profilen af med en spade. Et bedre billede får man dernæst ved at rense af med en gra-

veske og samtidig gøre iagttagelser af de enkelte lags bestanddele. Herunder bør man lægge mærke til den nøjagtige placering af potteskår, knogler og andre fund.

I en gadeopgravning vil man kunne se stumper af ældre belægninger af træ eller sten. De ældste lag af gadesnavs er tykke, mørke, gødningsprægede og fugtige. I senmiddelalderen begyndte man at pleje færdselsårene ved at jævne ud, køre affald bort og sand og grus på. De yngste lag er præget af særdeles mange omfattende nedgravninger.

I karréerne er iagttagelsesforholdene langt mere brogede. Ofte har der i lang tid været kælder i en bygning. De gamle lag er gravet op og kan findes som blandede striber på gårdspladsen.

Som i det viste eksempel kan der også findes en lagkage af temmelig urørte hustomter. Hver byggeperiode, brugsperiode og forfaldstid har sat sine spor. I ældre tid flyttede man ikke så meget rundt med jord. Når man ville udnytte en ledig tomt, jævnedes man den ud, og "ødelagde" kun den øverste del af det foregående anlæg. De sikreste spor af bygninger finder man som fundamenter eller nedgravninger til væggene og de bærende konstruktioner. Gulvene er ofte tynde, vandrette mørke striber, der kun i fladen skiller sig ud fra andre blandede lag.

Lerlag kan være gulve, men de kan også stamme fra nedbrudte lervægge. Lerlag med sten og brandspor tyder almindeligvis på et ildsted.

En vigtig dateringsmæssig detalje er forekomsten af brændt tegl.

Bag ved gadebygningerne møder man spor af lettere byggeri samt talrige nedgravninger (gruber) til forskellige formål, deriblandt brønde, affaldskuler og i nyere tid nedgravninger til latrin. Havejord fremtræder ret ensartet, mens gårdspladsen kan være plejet

med sand, grus og brøklægning ligesom gaderne.

Sidengravingerne i kartéen syd for Overgade har museet gennemført fem-seks mindre undersøgelser i i bymidten. Hver undersøgelse har været fra to til ti dage, og er foregået efter de retningslinier, der kortfattet er skitseret ovenfor. Det væsentlige arbejde har således været at rense profiler og derefter måle dem op, tolke og beskrive lagene for at få dem til at berette om stedet's historie.

Disse undersøgelser har fundet sted i Overgade udf. for nr. 11, i Sortebrødrestræde (Sortebrødre Torv) og Overstræde, i Stålstræde samt i Albanigade (Det adelige Frøkenkloster) og i Thomas B. Thrigesgade (kanten af

Llotzes Have). Vi har i de fleste tilfælde fået vished om stedets udnyttelse og bebyggelsens alder. Det lykkedes blandt andet for første gang at registrere jordfaste minder fra Sortebrødre klostret.

Det er naturligvis museets plan, at fortsætte disse registreringer og også vort ønske er igen, at kunne foretage grundige fladegravninger af større udstrækning i bymidten.

Vi vil gerne benytte lejligheden hertil til at opfordre amatører til at holde øjnene åbne for nye huller i byens kulturlag. Måske er der endog basis for at danne en gruppe af interesserede, der sammen med museet kunne gøre en fælles indsats for at give byens ældre historie flere nuancer.

Et udvalg af litteratur om Odense bys historie og topografi i middelalderen samt om arkæologiske undersøgelser:

Hugo Matthiesen: Byens gamle Bygninger (Odense Bys Historie, udg. af H. St. Høllbeck, Odense 1926), s. 443-87; i samme værk Chr. Axél Jensen: Kirkernes Bygningshistorie, s. 449-530.

Erling Albrechtsen: Alban i Torv, Fynske Minder 1956, s. 2203-19.

Samme: Wikiggetidens Odense, Fynske Minder 1970, s. 123-32.

Finn Grandt-Nielsen, Tove Hatting og Henrik Vessild: Mens Odense overvejer, Skalk 1971, nr. 11, s. 99-105.

Finn Grandt-Nielsen: To middelalderlige stenhuse i Odense, Fynske Minder 1970, s. 133-68.

Samme: Nytt fra Knudder i Helliges Odense, Fynske Minder 1971, s. 1199-216.

Henrik Thraene: Nonnebakkens (katalog), Fyns Stiftsmuseum 1972, 20. s.

Odense-kort fra 1593. Kortet hænger på Møntergården.

En »byarkæolog« efterlyser kolleger

Et af "Harja"s yngste medlemmer, 15-årige Hans-Henrik Meyer, Odense, har allerede fulgt museumsinspektør Grandt-Nielsens opfordring om at holde øjnene åbne for nye huller i Odenses kulturlag. Han vil gerne i forbindelse med andre, der er interesseret i at danne en byarkæologisk gruppe. I artiklen beretter han om sit arbejde.

Odenses ældste historie kender vi meget lidt til. At Odense eksisterede som by i Vikingetiden ved vi, men hvordan den så ud, og hvor stor den var, aner vi intet om.

Det ældste vi kender fra Odenses barndom er Nonnebakken,

Byens ældste stenhus er ruinen på Albani Torv - af mange betegnet som "den mærkelige stenklump". Herudover har man kloster-

kældrene, som man selvfølgelig også kan kalde en slags huse. Imidlertid er det ikke klostre og kirker eller noget i den retning, jeg her vil fortælle om, men mulighederne for at dyrke arkæologi i Odense.

Det afbildede Odense-kort, som er fra 1593 går jeg frem efter, når jeg er på udkig efter en bestemt lokalitet.

Sporene finder jeg, når jeg går eller cykler ture i byen. Ser jeg f.eks., der bliver gravet et sted, spørger jeg arbejderne, om de har fundet noget af interesse. Det har de for det meste ikke, men de ved jo heller ikke, hvordan tingene ser ud - og hvad de skal kigge efter.

Som regel får jeg lov til at undersøge, om

der er noget, der interesserer mig. Hvis det er tilfældet, får jeg så lov til at samle de løsfund op, som ligger i jordbunkerne, og ligeledes får jeg ofte lov til at grave. Det kan nævnes, at potteskårene, jeg på denne måde har fundet, er temmelig "unge", nemlig fra 100 til 300 år gamle. Ved gravning finder man dog også ting, der er en del ældre.

For tiden graver jeg i Ramsherred ved H.C. Andersens Hus. Jeg kom på dette spor, da jeg i vinteren 1971 deltog i udgravningen af nogle gulve fra det gamle Sortebrødre Kloster. En dag, da jeg gik i kvarteret, undersøgte jeg en nygravet fjernvarmegrøft og opsamlede her en hel kasse skår.

I forbindelse hermed fik jeg at vide, at en del huse i nærheden skulle saneres. I en af gårdene, hvor jeg derefter fik lov at grave, fandt jeg en garvebrønd. En halv meter nede viste der sig at være grundvand (her i nærheden har den gamle Rosenbæk løbet.).

I dette område er jeg i gang med en hel del gravninger. For nylig stødte jeg på et lag med brændt ler, sten, trækul og en del andre spor, som tyder på tidlig bebyggelse. Min meste tid går dog ikke med at grave, men med at tegne, opmåle o.s.v. Også fotografering af de mest spændende ting, tager en del tid. Jeg prøver at samle de oplysninger, som det er muligt at få. F.eks. var jeg nylig oppe på Stadsingeniørens kontor, hvor man var så venlig at give mig et kort over nogle kloakledninger. Dette kort viste, hvor den omtalte Rosenbæk er blevet drænet.

Også i Lotzes Have har jeg været på arbejde. I en stor jordbunke fandt jeg et meget spæn-

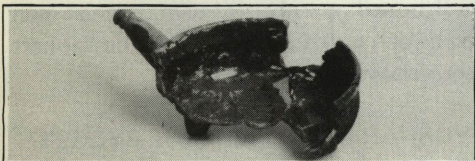
dende lerkarskår, og så måtte hele jordbunken jo endevendes.

Er der ingen opgravninger at kigge i, går min fritid med at vaske de sidst fundne skår, tegne de gamle skitser pænt op, samle skår, skrive fundprotokol og meget andet.

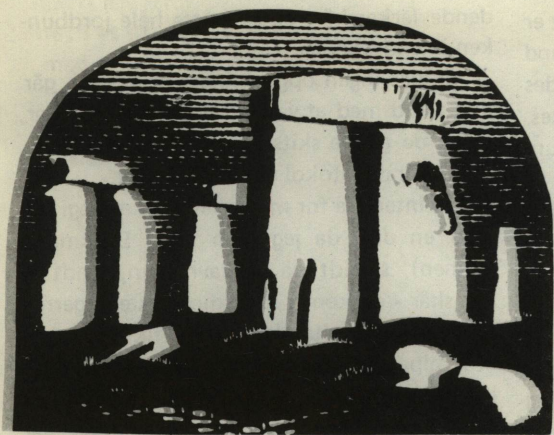
Min interesse for middelalderarkæologi opstod en dag, da jeg kom forbi Brokmann (ruinen), så lidt på udgravningen, fandt et par skår - og kom i snak med arkæologerne. Da jeg dagen efter kom igen, fik jeg lov til at hjælpe med udgravningen og det fortsatte jeg med resten af den tid der blev gravet. Derefter kom jeg en del på Møntergaarden, var med til flere udgravninger og fik lov til at grave en del selv. I dag har jeg deltaget i en snes udgravninger, og min interesse for denne del af arkæologien er idag meget stor. Jeg har mødt stor hjælpsomhed overalt. F.eks. skal det nævnes, at museumsinspektør F. Grandt-Nielsen har været vældig flink til at komme og kigge på sagerne, når jeg graver. Han fortæller mig, hvad jeg kunne have gjort bedre, ser på fundene og giver gode råd. Selvfølgelig fortæller jeg straks Grandt-Nielsen, hvis jeg finder særlig vigtige ting, ligesom jeg afleverer det, som Møntergården er interesseret i. Skårene, knoglerne og alle de andre ting hober sig efterhånden op derhjemme, og pladsmangel er ved at være det store problem.

Et andet problem er, at selv om jeg har et par gode HARJA-venner og et par skolekammerater, som vil gi' et nap med, kan det sommetider knibe, når der i en fart skal flyttes meget jord. I sådanne tilfælde ville det være godt, hvis nogle flere var interesseret i at hjælpe.

Her kan man altså bare se - der kan godt dyrkes arkæologi i selve Odense. Det kunne jo tænkes, at der var en eller anden, der fik lyst til at grave i Odenses fortid - er der det, så lad os snakke om det.

*Stjertpande fundet i Ramsherred.
(foto: Wermund Bendtsen)*

Stonehenge - bronzealderens gigantmonument

Den fynske amatørarkæolog, tandlæge Eric Jørgensen, Tommerup, har besøgt Stonehenge i Sydengland. Her beretter han om det kæmpemæssige bronzealderanlæg, som ikke er det eneste af sin art. Spora af noget lignende er således fundet på Sjælland.

Stonehenge ligger i den vestlige del af sydengland, nord for Salisbury og ikke så langt fra grænsen til Wales. Egnen er præget af vidtstrakte sletter med lave bakker. Der er en mængde oldtidsminder i form af stensætninger, jættestuer og dyser, som virker stærkt i det tyndt beboede landskab.

Mest synet Stonehenge, som er anlagt på en flad bakketop og ses på mange miles afstand. Stonehenge er en cirkelformet konstruktion af kæmpemæssige, tilhuggede stenblokke med overliggere. Cirkelns diameter er ca. 330 m, og i inden i cirklen findes endnu en stensætning, hesteskoformet og opbygget af endnu større sten i grupper på tre. Der har oprindeligt været fem sådanne grupper.

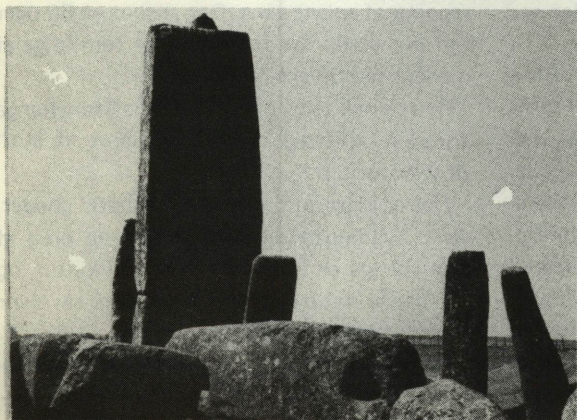
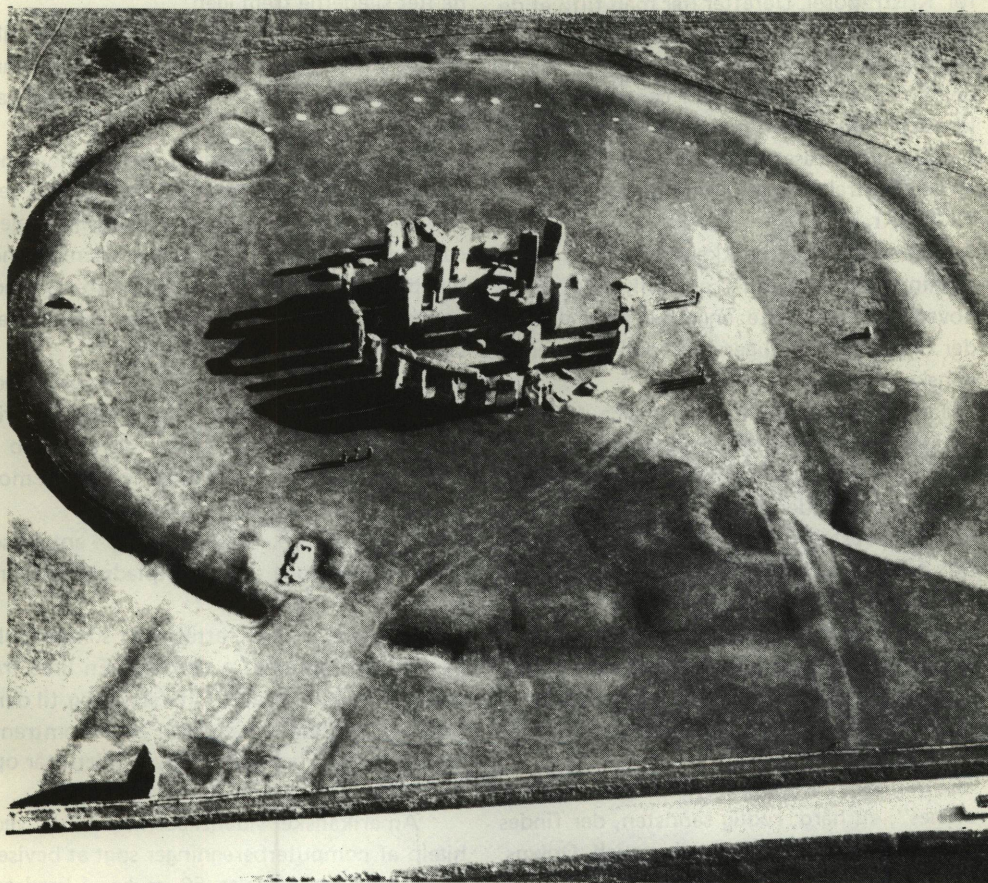
Der er tale om en typisk megalitkonstruktion, bygget med en ypperlig stenteknik. Blokkene er meget nøjagtigt sammenføjede. Et eksempel er det bærende sten forsynet

med 20 cm. lange tappe, som passer ind i tilsvarende huller i overliggerne. Alt udført med primitive stenredskaber.

Uden om selve megalitkonstruktionen er udgravet to kredse af huller fra tidlige stensætninger og hele anlægget begrænses af en ca. en meter høj, ringformet vold med en diameter på ca. 100 m. Der er indgangsport i nordøst. Her har oprindeligt stået en megalitportal, hvoraf kun den ene bæresten er tilbage. Et stykke oppe ad den vej, som fører igennem portåbningen, står den berømte "Hælsten", hvis funktion, jeg senere skal vende tilbage til. Endnu et vigtigt træk må nævnes, inden vi slutter denne, i forhold til emnets omfang, meget overfladiske gennemgang af selve anlægget. I den for jordvolden ligger en ring af 56 opfyldte gruber med regelmæssige mellemrum hele cirklen rundt. Gruberne er fyldt op med små kalksten og ved udgravninger er fundet ben fra ligbrænding i nogle af dem, uden at man dog af den grund regner med, at de har haft begravelsesmæssigt formål.

HVORNÅR ER STONEHENGE BYGGET?

Ja, anlægget af den ydre cirkel vold er første fase og er påbegyndt i neolitisk tid, ca. 2200

På den lodrette bæresten ses en af de 20 cm. lange tappe. De tilsvarende huller ses på den nedstyrtede overligger.

før Kristi fødsel. Derefter har man tilføjet de to kredse af mindre sten, hvis huller nu findes tilbage. Selve stenene er flyttet igen og en del af dem anvendt i den centrale megalit konstruktion, som også er blevet til i flere faser. De sidste faser omfatter selve rejsningen af den centrale megalitkonstruktion omkring 1200 f.Kr.

Man har på en af blokkene fundet en helle-ristning, som forestiller en dolk og et økse-hoved fra mellemste engelske bronzealder, der ligger noget tidligere end den tilsvarende danske.

Man har bygget på Stonehenge i ca. 1000 år, og selv om man har gjort sig de hæderligste anstrengelser for at ødelægge det hele igen i historisk tid, er der endnu meget tilbage. Nok til at gøre et stærkt indtryk på den besøgende. Det er klart, at et så stort og enestående bygningsværk har sat fantasien i sving i generationer og indeholder mange gåder, som måske aldrig bliver løst. En af de gåder, som er løst nogenlunde er, hvordan stenene er kommet til byggepladsen, som ligger langt fra større stenforekomster.

Der er anvendt to typer sten: "Sarsenstones", en hård, rødlig sandsten, der findes som store blokke på Marlborough Downs, ca. 30 km. nord for Stonehenge. Man mener, at disse op til 45 tons tunge blokke er flyttet bakke op og bakke ned på slæder ved hjælp af ruller og løftestænger.

Den anden type sten - de såkaldte "Bluestones" - har været på en endnu længere rejse, idet de kun forekommer i Syd Wales nær kysten til Bristolkanalen. Den første del over det åbne og strømfyldte farvand er formentlig sket på store tømmerflåder. Ved Avonflodens munding har man på grund af lavere vandstand måttet skifte over til sammenbundne kanoer. Man har så sejlet så tæt på Stonehenge, som det har været muligt, nemlig ca. 4 km. De sidste kilometer har man så

hentet slæderne frem igen.

Det har dengang været vigtigt, at man fik netop disse "Bluestones" frem. Derom kan der ikke være tvivl - - - hele turen er på ca. 600 km.

Tilbage stod så arbejdet med finhugning og rejsning af de store sten. Bærestenene er fra 30 til 45 tons tunge og overliggerne vejer ca. 7 tons. Selv i vore dage med moderne hjælpemidler, ville arbejdet være stort, hvad har det så ikke været dengang med løftestænger og primitive stilladser.

Hvad har man så ønsket at skabe, hvad var formålet med dette store anlæg? Teoriene herom har været talrige i årenes løb - som naturligt er, når det drejer sig om et monument af så enestående karakter.

Den almindelige - og sandsynlige - antagelse er, at Stonehenge er en kultplads til soldyrkelse.

Anlæggets akse er rettet mod sommersolhvervs opgangspunkt i nordøst. En linie fra den centralt placerede "altersten" og til den tidligere omtalte "hælsten" peger omtrent mod punktet i horisonten, hvor solen står op den 21. juni.

Amerikanske videnskabsmænd har ved hjælp af computerberegninger søgt at bevise, at også de før omtalte 56 gruber i kredsen indenfor ringvolden har været brugt ved beregning af solens gang. Der er jo også 56 uger i et år - et tal der fremkommer som følge af månens periodiske faser.

Hvis denne teori er rigtig, skulle Stonehenge foruden kultsted også have været et stort observatorium.

Det er klart, at under alle omstændigheder, viser bygningen og den formodede brug af Stonehenge os et billede af en høj kultur, og det næste naturlige spørgsmål bliver så: Hvor er denne kultur kommet fra?

Megalit konstruktioner findes i Skandinavien - vore jættestuer og dysser er megalit-

grave. De findes i Frankrig, i Spanien og i dele af Middelhavsområdet. I mange år antog man, at landene omkring det østlige Middelhav var udgangspunktet for megalitkulturen, som de havde været det for så mange andre kulturstrømninger. Som ringe i vandet skulle kulturen så have bredt sig over Spanien, Frankrig til England og Skandinavien. En anden kulturstrøm skulle have fulgt Donau.

Skulle denne teori - diffusionsteorien - imidlertid holde stik måtte kulturerne blive yngre og yngre jo længere væk fra "arnestedet" omkring det østlige Middelhav, man kom.

Kulstof 14 dateringer gav en nogenlunde rimelighed for, at diffusionsteorien var rigtig. Visse uoverensstemmelser f.eks. for de franske Megalitgrave i Bretagne tilskrev man måleunøjagtigheder.

For få år siden kom så den californiske børstekoglefyr ind i billedet og kuldcastede alle tidligere teorier og det gik således til:

Børstekoglefyr - bristlecones - kan blive meget gamle, og ved studier af årringe fra forskellige træer og tætte serier af C 14 analyser, lykkedes det amerikanske forskere at opstille en tidsfølge - en kronologi - som gik ca. 8200 år tilbage. Denne kronologi kunne anvendes som en korrektion af den tidligere anvendte C 14 kronologi, som man bl.a. havde anvendt på de europæiske fund. Det viste sig nu, at medens C 14 dateringerne tilbage til ca. 1500 f.Kr. stemte nogenlunde, var dateringerne før dette tidspunkt ofte forkerte - og det med adskillige århundrede.

Antagelsen, at de store megalit konstruktioner i Bretagne og i England skulle have haft forbillede i Grækenland og måske ligefrem arkitekter fra Kreta og Mykene, faldt til jorden. Megalitterne i Vesteuropa - deriblandt Stonehenge - var langt ældre og altså en selvstændig kultur, som nok på mange punkter lignede Middelhavskulturerne, men

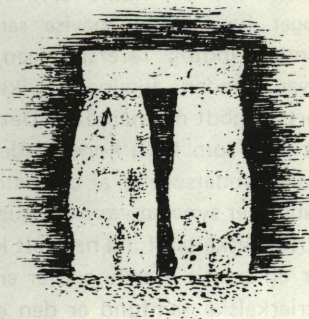
ikke var udviklet af disse - snarere tværtimod.

Hvilken interesse kan vi i Danmark have i Stonehenge og kulturen omkring det? Vi har i Danmark smukke eksempler på megalit konstruktioner. For få år siden blev der på Sjælland ved luftfoto afsløret rester af et stort ringanlæg, som mindede meget om volden omkring Stonehenge.

At soldyrkelse også har fundet sted i Skandinavien ved vi fra fund og helleristninger, og det synes naturligt, at betragte os selv som en del af den kultur, der skabte Stonehenge.

Søfart, også over lange distancer, har været en forudsætning for kulturens udbredelse, og man må nok revidere den opfattelse, at søfart i større stil først hører vikingetiden til.

Under alle omstændigheder har der været så megen kontakt mellem vesteuropa og Skandinavien, at der tidligt var tale om et tydeligt fællespræg. Måske ideen til Fællesmarkedet allerede fødtes i bronzealderen?

LITTERATUR:

Forlaget Rhodos udsendte for fire år siden i dansk oversættelse beretningen om de amerikanske forskeres computerberegninger, som artiklens forfatter omtaler. Den danske titel er "Stonehenge".

Kønsrollemønstret i bronzealderen

Om dette emne har et af "Harja's" medlemmer, advokat Leif Lunn, Odense, sin egen teori, som han fremlægger her. Samtidig opfordrer han fagarkæologerne til at bekræfte eller afkræfte den.

Kønsrolledebatten er et af tidens tegn. Medicinere kan anatomisk beskrive forskellen mellem de to køn, men giver ikke nogen forklaring på, hvorfor det ene køn har en lavere status end det andet. Freud forsøgte at finde en forklaring i sin teori om kastrationskomplekset: at et pigebarn ved synet af en nøgen dreng føler sig kastreret, føler, at hun mangler noget, og derfor føler sig underlegen.

Men denne teori forklarer ikke mændenes sikre overbevisning om kvindernes mindre værdsættelse på grund af det manglende avlelem, da der hos mænd er tale om den anderledes 100 procents defekt: at de ikke kan føde børn (Broby-Johansen).

I debatten virker det måske forvirrende, at antropologer har kunnet påvise samfund, hvor kvinden indtog førerstillingen, hvor manden var kvindens hjælper og ikke omvendt, kort og godt matriarkatet. Det er naturligt, at man som led i kønsrolledebatten har foretaget undersøgelser af de matriarkalske samfund. Der synes at være et fællestræk: at de matriarkalske samfund har haft kvindelige guder og at den øverste gud er en kvinde. I patriarkalske samfund er den øverste gud en mand.

Om det er den kvindelige guddom, der har skabt matriarkatet, eller om det er omvendt, får stå hen. Det er jo kun spørgsmålet, om mennesket er skabt i guds billede, eller om guden er skabt i menneskets skikkelse.

Antropologerne har med forkærlighed beskæftiget sig med fjerne øsamfund (Margaret Mead), og disse undersøgelser lader sig kun

vanskeligt efterprøve.

Et mere nærliggende eksempel har vi hos Samerne, hvor matriarkatet består den dag i dag.

Samernes religion, således som den endnu var i det 17. årh., stod på et trin, der i det væsentlige er ældre end den nordiske tro ved oldtidens slutning. Der var ingen faste gudsbilleder. Den førende gud er Paive, en kvindelig guddom, der repræsenterer solen.

Måske var det endnu mere nærliggende at spørge: "Hvorledes var forholdene i Danmark i bronzealderen"? Havde vi matriarkat dengang? Visse ting kunne tyde på det. Lad mig nævne nogle eksempler, der synes at bekræfte denne teori, idet jeg iøvrigt vil opfordre fagarkæologerne til at uddybe emnet - og bekræfte eller afkræfte denne teori:

Religionen i bronzealderen har været en sol-

Økseguder, Bohuslen.

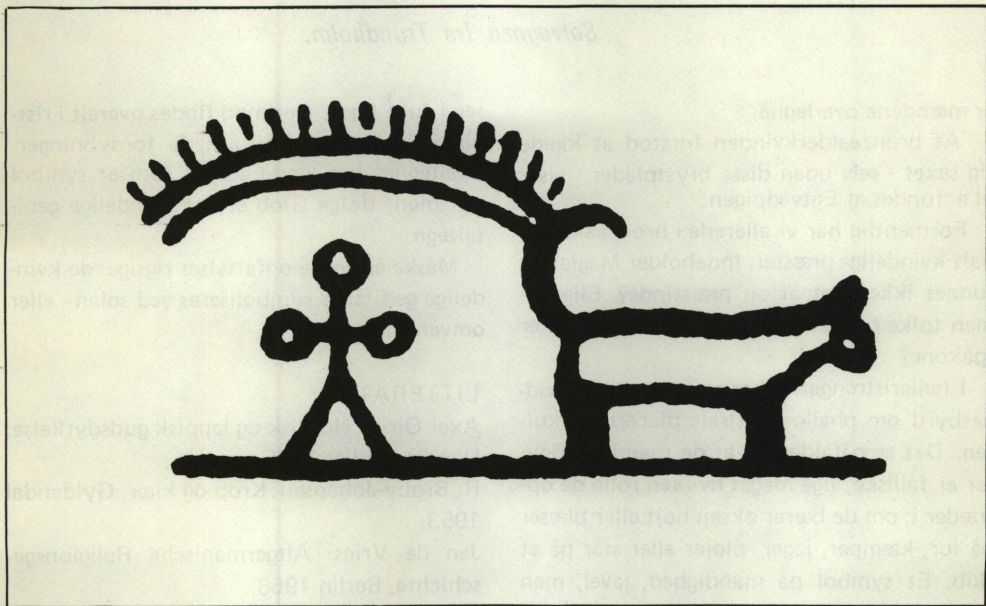
dyrkelse. Solen er grammatikalsk hunkøn på de nordiske og germanske sprog, men hankøn på de fleste andre sprog (oldnordisk: sól, tysk: die Sonne; på fynsk siger man stadig hun om solen - og han om månen: månni). I bronzealderen har vi endnu ikke de personlige guder; solen afbildes alene ved solskiven, således som vi finder det i solvognen fra Trundholm eller de bohuslenske helleristninger. Først langt senere optræder de personlige guder, og da bliver solguden til en mandsperson (Ull i Sverige, Hânir (eller Höner) og Heimdall).

Ved gravfundene finder vi i mandsgravene ragekniv, pincet og sværd. Ragekniven kunne tyde på, at mændene var glatbarberede (ønske om på dette punkt at ligne kvinderne?). Iøvrigt viser gravfundene ved Muldbjerg, Trindhøj og Borum Eshøj, at mændene var glatbarberede; disse fund viser endvidere,

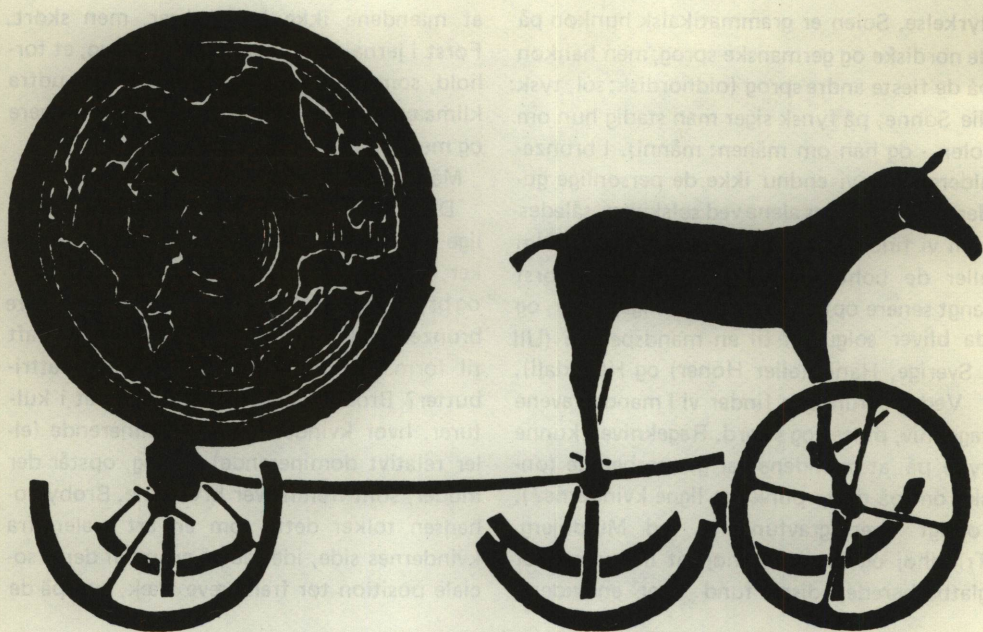
at mændene ikke bar bukser, men skørt. Først i jernalderen kom bukser i brug, et forhold, som man har forsøgt at forklare ud fra klimaændringen, idet klimaet bliver køligere og mere regnfuldt i jernalderen.

Måske er forklaringen en helt anden?

Disse fund fra mandsgravene synes uanselige i forhold til fundene af kvindelige smykker, navnlig af bæltesmykker, halssmykker og brystplader, fra votivfundene fra den yngre bronzealder. Har disse genstande ikke haft til formål at fremhæve de kvindelige attributter? Broby-Johansen har påvist, at i kulturer, hvor kvinder har en dominerende (eller relativt dominerende) stilling, opstår der moder, som fremhæver brysterne. Broby-Johansen tolker dette som en art praleri fra kvindernes side, idet de på grund af deres sociale position tør fremhæve træk, hvorpå de

Den samiske solvogn.

Solvognen fra Trundholm.

er mændene overlegne.

At bronzealderkvinden forstod at klæde sig sexet - selv uden disse brystplader - viser bl.a. fundet af Egtvedpiggen.

Formentlig har vi allerede i bronzealderen haft kvindelige præster. Indeholder Maglehøjfundet ikke liget af en præstinde? Eller vil man tolke fundet som en "troldkvinde" eller spåkone?

I helleristningerne har man et væld af vidnesbyrd om phallós' centrale placering i kulten. Det er påfaldende, at de mandlige figurer er falliske, lige meget hvilken rolle de optræder i: om de bærer øksen højt eller blæser på lur, kæmper, jager, pløjer eller står på et skib. Et symbol på mandighed, javel, men måske også et tegn på, at manden var reduceret til alene at spille rollen som kønsvæsen.

Bortset fra kopulationsscener findes i samtlige helleristninger kun et par kvindeskikkel-

ser i fuld figur. Derimod findes overalt i ristningerne talrige skålformede fordybninger. Skåltegnet har været tolket som et symbol på solen; ifølge Glob er det kvindeligt genitaltegn.

Måske er begge opfattelser rigtige: de kvindelige genitalier symboliseres ved solen - eller omvendt.

LITTERATUR:

Axel Olrik: Nordisk og lappisk gudsdyrkelse. Danske studier 1905.

R. Broby-Johansen: Krop og klær, Gyldendal 1953.

Jan de Vries: Altgermanische Religionsgeschichte, Berlin 1956.

Martin A. Hansen: Orm og Tyr, Gyldendal 1959.

Thorkil Vanggaard: Phallós, Gyldendal 1969.

Åke Ohlmarks: Gudatro i nordisk forntid.

Danmarks middelalderlige borganlæg

En gruppe af "Harja"s medlemmer har specialiseret sig i fynske voldsteder. Herom beretter gymnasielæver Ebbe Hædersdal, Odense. Artiklen er ledsaget af fotografier, der viser enkelte af de voldsteder, gruppen har beskæftiget sig med.

Studiet af vore middelalderlige borganlæg er endnu et forholdsvis uudforsket område. Aligevel er man kommet så langt med en klassifikation, at 3 hovedtyper synes at træde tydeligt frem: det enkelte motteanlæg, dobbeltvoldstedet (eller castrumcuriaanlægget) og den senmiddelalderlige herregårdsplads. Det må stå klart, at man ikke herved har opnået en fuldendt klassifikation, idet borganlæggene ikke er opbygget regelret efter en fast skabelon, men hver især har deres særpræg, som bl.a. kan vise sig i form af varierende størrelse, højde o.s.v. Det ville imidlertid føre for vidt at komme ind på problemer, som selv de dygtigste og mest fremragende forskere har svært ved at udrede. Meningen er at give en skildring af de tre hovedtyper samt nogle få eksempler specielt fra det fynske område, således at artiklen måske kan fungere som en appetitvækker. For, som på så mange andre forskningsområder, er der også her brug for amatører, der igennem deres arbejde kan blive den professionelle forsker en stor og værdifuld støtte. Et gensidigt samarbejde mellem amatørerne og Nationalmuseet f.eks. ved en opmåling af borganlæggene kunne tjene et sådant formål, men også på andre måder kan amatørerne gøre sig gældende indenfor dette spændende og lidet udforskede emne.

HVORNÅR?

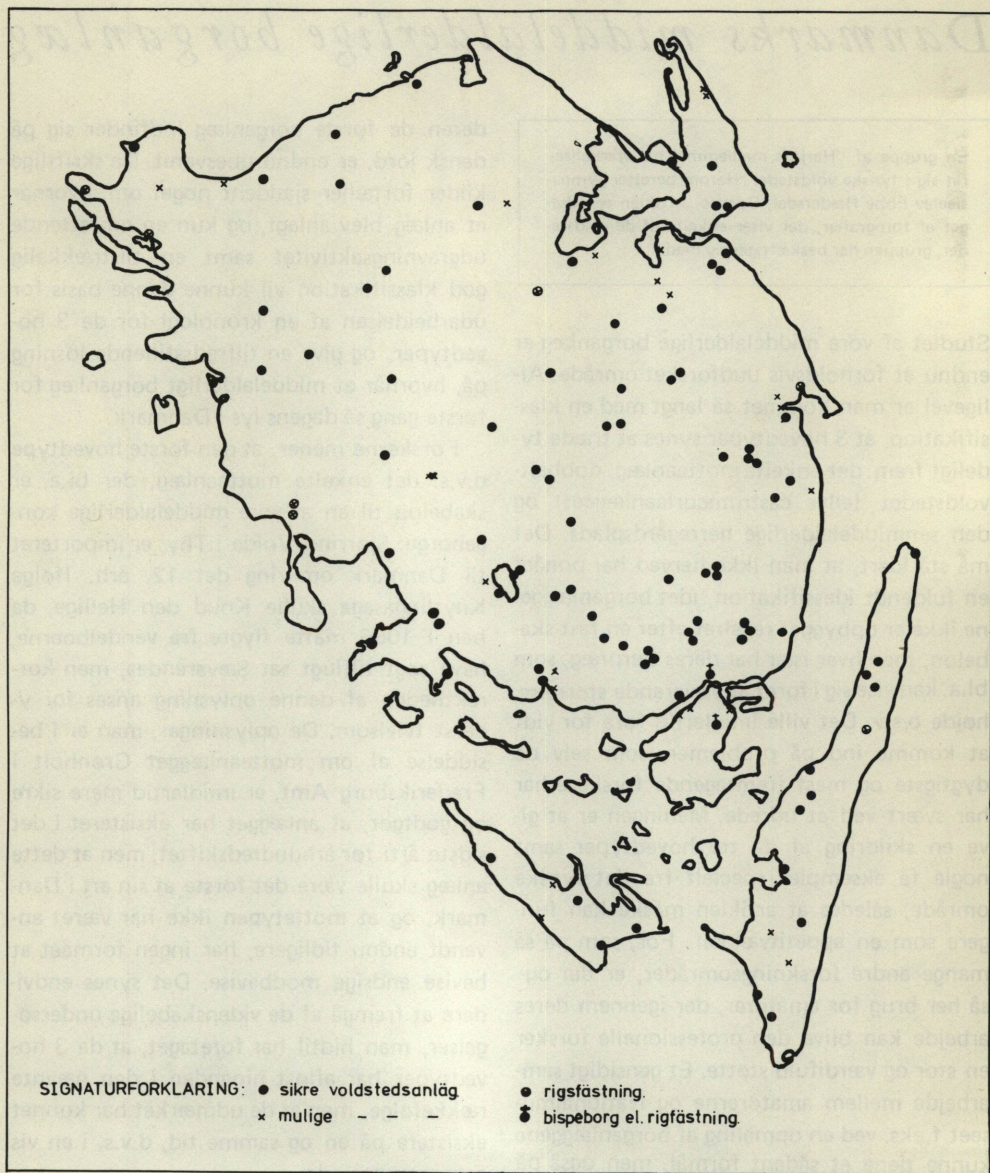
Det store spørgsmål om, hvornår i middelal-

deren de første borganlæg indfinder sig på dansk jord, er endnu ubesvaret. De skriftlige kilder fortæller sjældent noget om, hvornår et anlæg blev anlagt, og kun en omfattende udgravningsaktivitet samt en tilstrækkelig god klassifikation vil kunne danne basis for udarbejdelsen af en kronologi for de 3 hovedtyper, og give en tilfredsstillende løsning på, hvornår et middelalderligt borganlæg for første gang så dagens lys i Danmark.

Forskerne mener, at den første hovedtype d.v.s. det enkelte motteanlæg, der bl.a. er skabelon til en af vore middelalderlige kongeborge: Sjørrind Volde i Thy, er importeret til Danmark omkring det 12. årh. Ifølge Knytlingasaga skulle Knud den Hellige, da han i 1086 måtte flygte fra vendelboerne, have søgt tilflugt »at Sævarende«, men korrektheden af denne oplysning anses for yderst tvivlsom. De oplysninger, man er i besiddelse af om motteanlægget Grønholt i Frederiksborg Amt, er imidlertid mere sikre og godtgør, at anlægget har eksisteret i det sidste årti før århundredskiftet, men at dette anlæg skulle være det første af sin art i Danmark, og at mottetyperne ikke har været anvendt endnu tidligere, har ingen formået at bevise endsige modbevise. Det synes endvidere at fremgå af de videnskabelige undersøgelser, man hidtil har foretaget, at de 3 hovedtyper har afløst hinanden i den nævnte rækkefølge, men at de udmærket har kunnet eksistere på en og samme tid, d.v.s. i en vis overgangsperiode.

MOTTENS HISTORIE.

Det enkelte motteanlæg skulle altså være model for det ældste middelalderlige borganlæg i Danmark, men da denne type endelig

Oversigtskortet viser samtlige kendte voldsteder på Fyn. Der er ca. 85 sikre voldstedsanlæg, 25 mulige voldsteder, 7 rigsfæstninger og 2 fæstningsanlæg med skiftende tilhørsforhold. Herregårdsvoldstederne (dvs. renaissance-) er ikke taget med, og de mulige voldsteder har ingen faste jordværker, men er nævnt i herredsindberetninger eller på anden vis. Det kongelige anlæg ved Hagenskov består af to byggefaser.

Et motteanlæg ved Dinant, afbildet på det kendte Bayeux-tapet (ca. 1070). Dette tapet har i mange henseender været forskerne en værdifuld kilde. Der må ikke lægges for stor vægt på de enkelte detaljer, så som tårnets opbygning. foto: Ebbe Wendelboe

holdt sit indtog på dansk grund, havde den tilbagelagt en længere rejse. Motteanlægget opstod som borganlæg i Normandiet - efter de gældende beregninger et sted midt i det 10. årh., som et resultat af det eksisterende feudalsamfund - eller om man vil: lensvæsenets samfund. I det 11. årh. blev en kæde af disse små primitive borganlæg et vigtigt led i bastardhertug Wilhelms regime i Normandiet, og da han efter det berømmelige slag ved Hastings i 1066 i løbet af en 6-årig periode fik erobret hele England, bragte han typen til England og udvidede og forstærkede forsvaret af sine magtbeføjelser overfor landets største jordbesiddere med en række af disse anlæg som fast støttepunkt. Således kom motteanlægget til England, Skotland og

Irland, og forskerne mener, at det er herfra påvirkningerne til det første danske motteanlæg er kommet, da samfundsforholdene betingede sådanne bygningsværker, thi der findes kun få motteanlæg i Tyskland og i det nordlige Italien.

Spørgsmålet om, hvilke påvirkninger, der har skabt selve mottetypen, hører også til de uløste problemer. I længere tid har der eksisteret teorier om, at disse påvirkninger skulle stamme fra de romerske vagttårne 'burgii' beliggende i det romerske grænseforsvar 'limes'. Lighederne er talrige, men hvis det skulle være tilfældet, at påvirkningerne stammer herfra, så virker den store tidsforskel mærkværdig, og det er påfaldende, at der ikke synes at være nogen mellem- eller

overgangsstadier.

Mottetypens oprindelse er atter et af de problemer, fremtidens forskning må give os svar på.

ÅRSAGER TIL MOTTEANLÆGGETS

INDFØRELSE I DANMARK.

Da motteanlægget kom til Danmark, var det sandsynligvis, fordi den danske konge havde fattet sympati for Wilhelm Erobrerens' ide om en centralisering og konsolidering af kongemagten. De kongelige anlæg kan altså med en vis rimelighed regnes for de ældste middelalderlige borganlæg. De blev placeret på strategisk vigtige punkter, som f.eks. ved hovedfærdssårer for at sikre den indre magtbalance og for at bevogte riget i tilfælde af ufred. I det første stykke tid må borganlæggene antages udelukkende at have været kongelige foretagender, og kun kongens nærmeste og trofaste forbundsfæller har vel været at bygge tilsvarende anlæg - mænd, som f.eks. den navnkundige biskop Absalon af Roskilde og Lund stifter og hans broder Esbern Snare. Imidlertid har forholdene hurtigt tegnet sig anderledes. Rigets største jordbesiddere har ikke villet stå tilbage for kongen og miste deres indflydelse i en eventuel magtkamp. Endelig gjorde de stadig skiftende og urolige forhold sådanne anlæg både nødvendige og hensigtsmæssige for rigets førende klasser.

Det er ikke muligt at angive tidsintervallet mellem de kongelige og de adelige borganlæg, helt eksakt, da opfattelserne angående dette problem er vidt forskellige. I det hele taget må tidsangivelserne tages med et vist forbehold.

MOTTEANLÆGGETS OPBYGNING.

Motteanlægget består af en pyramide- eller keglestubformet banke med udenomliggende ringgrav og -vold. Banken og den i regelen forholdsvis lave ringvold antages at være dan-

net af jorden fra anlæggets ringgrav. Doble-ring af vold og grav kan forekomme. Bankens topflade er enten cirkelrund eller firsidet, og teorierne udpeger den første mulighed som anlæggets ældste udformning, men der er intet grundlag for denne antagelse. Selve borgbanken antages at hvile på en stenkerne som skal sikre dens egnethed til at bære en bebyggelse. Langs topfladens rand regner man med, at der har befundet sig en eller anden form for palisadevirke og bag dette igen, i begyndelsen hvor jorden ikke rigtig har haft den fornødne tid til at sætte sig, et trætårn, som muligvis senere er blevet afløst af et stentårn, den såkaldte donjon. Det er endnu ikke muligt at udtale sig med sikkerhed om trættårnets udseende, fordi der ikke er fundet tilstrækkelig mange bevarede rester, og fordi fundamentet og syltstenene fra et eventuelt senere anlæg (donjon) fuldstændig kan have udslettet sporene af en ældre bebyggelse. Der er dog grund til at nævne, at man ved udgravning af Abbingermotten i Surrey i England er stødt på spor fra et trættårn, der sandsynliggør en teori om, at tårnet kan have stået på stylder, idet man imellem stolpehullerne ikke har kunnet finde nogen væggrøft. En sådan opbygning ville være en praktisk ordning i fortifikatorisk henseende, men teorien kan alligevel ikke betegnes som bekræftet, fordi man savner sammenligningsgrundlag. På mottens relativ lille topflade har der kun været plads til et tårn, der må have haft fortifikatorisk øjemed. De bolig-mæssige funktioner har borgherren måttet henlægge til et sted udenfor det egentlige anlæg og i en vis afstand fra dette. I tilfælde af ufred har borgherren sammen med sit mandskab altså haft en mulighed for at trække sig tilbage til dette sidste forsvarspunkt, som var anlagt i det bedst egnede terræn, ofte i en sump eller på en holm i en sø.

Voldsted i haven til matr. nr. 14a i Espe. Gravene er nu delvis opfyldte og selve borgbanken indrettet til kartoffelkælder! Ved voldstedet er der fundet brokker af gule munkesten. (foto-: Eigil Nikolajsen)

MOTTE OG BAILEYTYPEN.

Inden jeg går videre til beskrivelsen af den næste hovedtype: dobbeltvoldstedet eller castrum-curiaanlægget, er det nødvendigt at standse et øjeblik ved en videreudvikling af mottetyper: den såkaldte motte og baileytype, der rimeligvis forekommer ligeså hyppigt som det enkelte motteanlæg. Mottens udseende forbliver uforandret, men der tilføjes endnu et jordstykke, hvor de boligmæssige funktioner får deres sæde og eventuelle staldbygninger deres plads. Anlægget er som regel omgivet af en fælles grav og vold og af et fælles palisadevirke, men der kan her ligesom ved de almindelige hovedtyper forekomme en del variationer, således kan baileyen f.eks. være dubleret ved hjælp af en

speciel grav og vold.

DOBBELTVOLDSTEDET OG CASTRUM - CURIAANLÆGGET.

Dobbeltvoldstedet, der er en dublering af det enkelte motteanlæg, formodes taget i brug i Vesteuropa omkring slutningen af det 11. årh. og lidt senere herhjemme. Den mest rimelige grund til en sådan dublering må være ønsket om et stærkere forsvarsanlæg, hvorimod man ved det lidt yngre og mere komplicerede castrum-curiaanlæg har ladet den ene borgbanke overtage baileyens opgave som sæde for de bolig- og staldmæssige funktioner: curia, i regelen en firlænget sædegård medens den anden borgbanke forbliver anlæggets sidste tilflugtssted og sædegårdens

*Voldstedet i Tolshave nær Søllinge bestående af en rektangulært formet borgbanke. Langs med kanten på den plane topflade ses en del kampesten i overfladen, og i det sydvestlige hjørne ligger sten som i et fundament til en bygning på 5 x 5 m.
(foto:- Ebbe Wendelboe)*

forborg: castrum.

DEN SENMIDDELALDERLIGE HERREGÅRDSPLADS.

Dobbeltvoldstedet eller castrum-curiaanlægget afløstes formodentlig i midten af det 14. årh. af en borgtype, der især karakteriseres ved sit ringe fortifikatoriske præg og sin lighed med de senere herregårdsvoldsteder fra renessancen.

Borgbanken er lav, kvadratisk eller rektangulær og som regel udskåret af en naturlig højning eller i en flad mark. Borgpladsens rand er prydet med en relativt lav vold (palisadevirke?), uden for hvilken en omhyggelig

gennemført grav befinder sig, og endelig kan man ved enkelte anlæg finde endnu en ringe vold alleryderst. Borgen savner mottens ballej og castrum-curiaanlæggets forborg, idet borgpladsen kun har rummet de boligmæssige funktioner, og adgangen til borgpladsen har været sikret ved hjælp af en dæmning eller vindebro. Ladegården og staldene har været placeret uden for selve borgen.

Hvis man efter gennemlæsningen af denne artikel skulle have lyst til at læse yderligere litteratur om emnet, vil jeg bl.a. anbefale forfattere som Wilhelm la Cour og Åge Roussell.

Den arkæologiske »Sensation«

Redaktør Ole Rasmussen, Bogense, om amatørarkæologer og journalister

Arkæologer ærgres sig ofte, når de i avisens lokalrubrik ser en landmands fund af en flintdolke eller økse omtalt med stor overskrift og billede. - Har de journalister da ingen sans for proportioner, tænker arkæologen, og gyser ved tanken om, hvad der kan ske, hvis en bladmand får nys om den lille udgravning eller undersøgelse, han eller hun netop er igang med.

Men lad ikke denne indstilling føre til ordknaphed eller afvisende holdning, hvis en journalist ringer til dig eller dukker op ved dit udgravningsfelt.

Den, der skriver disse linier, er selv journalist og amatørarkæolog. Pressen "lever af" nyheder, og arkæologen vil gerne skabe interesse for sit arbejde. Det kan nemlig føre til oplysninger om fund og udgravningsmuligheder. Baggrunden for et samarbejde mellem de to parter er derfor oplagt. Jeg skal give et par gode råd i den forbindelse. Men opfat dem ikke som kritik af kolleger eller "fåmælte" arkæologer. De fleste blade har medarbejdere med arkæologisk viden, men amatørarkæologen kommer ofte i kontakt med journalister fra en lokalredaktion. Man kan selvfølgelig ikke forlange, at hver eneste lokalredaktion skal være bemandet med en arkæologisk ekspert.

Derimod kan man være sikker på, at journalisten er i stand til at gengive oplysninger korrekt og placere dem i rette sammenhæng. Vel at mærke, hvis den, der giver journalisten oplysningerne, vil ofre et par minutter på en "basisorientering", som ikke skulle volde nogen arkæolog - amatør eller professionel - vanskeligheder.

Hermed en anvisning på, hvordan man

kan orientere en journalist, der er uden arkæologisk ekspertise:

Begynd ikke med detaljerne eller fundets evt. perspektiver. Fortæl først, hvad eller hvem der satte jer på sporet, hvornår I gik i gang, hvor længe I har arbejdet, hvor længe I skal fortsætte og hvor stort et område I undersøger. Derefter: hvad der er fundet og herunder oplysning om tingenes funktion i oldtiden og deres udbredelse - altså om de er sjældne eller almindelige. Oplys selvfølgelig også om alder og tidsperiode. Giv her journalisten mulighed for at sætte fundet i rette perspektiv ved at fortælle om, hvad man har af lignende fund fra den pågældende periode både på landsplan, regionalt og lokalt. Husk endelig at understrege, at man som medlem af "Harja" virker i nær tilknytning til Stiftsmuseet, og at fundet, selv om det i sig selv ikke er bemærkelsesværdigt, har betydning for museets registreringsarbejde.

Til sidst det vigtigste: - frygt ikke, at ofentliggørelse kan skade jeres arbejde. Den samvittighedsfulde journalist vil forstå, at nøjagtig oplysning i avisen om udgravningsfeltets placering kan føre til uheldig publikumstilstrømning og evt. hærværk. Aftal derfor betegnelser som "syd for Hårby" eller "i en mose på Brobyegnen".

Størst mulig omtale kan kun gavne registrering af det fynske oldtidsmateriale. Og der er som sagt næppe grund til ængstelse, når blot man følger ovennævnte råd, og dermed sikrer sig, at proportionerne i avisartikler- eller notitser bliver korrekte.

Overskriften om "den arkæologiske sensation" vil da forhåbentlig ikke optræde, før et nyt par guldhorn er fundet.

Udgivet af Harja, arkæologisk forening.

Formand: A. Jæger, Adelgade 139, Bogense, telf. 81 18 84.

I redaktionen: Ole Rasmussen, Willi Meyer og Anders Jæger.

Ansvarshavende: Harja's bestyrelse.